

вивши належність земель до територій чи об'єктів природно-заповідного фонду України;

- огляд вугільних виробок, предметів та пристроїв, що використовувались у технологічному циклі доцільно проводити із застосуванням фото-відеозйомки; всю видобуту масу, техніку та засоби необхідно вилучити та прийняти заходів зі збереження;

- в процесі огляду місця події необхідно здійснювати відбір порівняльних зразків із наступним направленням на судово-експертні дослідження;

- при встановленні осіб, які здійснюють видобування корисних встановлювати наявність в них відповідних документів, що надаються право на видобування корисних¹;

Запропонований автором комплекс рекомендацій з оптимізації проведення дослідчої перевірки за фактами незаконного видобування вугілля не є вичерпним. Дана роботи – лише початок циклу наукових статей з цього, безумовно актуального напрямку розвитку методики окремих видів злочинів. На завершення слід звернути увагу на необхідність якісного оперативно-розшукового супроводження розслідування злочинів зазначеної категорії, адже вказані особливості злочинних схем реалізації незаконно видобутого вугілля з використанням фіктивних підприємств потребують застосування методів саме даної науки. Сподіваємося, що тематика статті приверне увагу вчених та практичних працівників.

УДК 343.985:343.123:343.72

С.В. Головкін*

ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ТА ТИПОВІ СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ ПОЧАТКОВОГО ЕТАПУ РОЗСЛІДУВАННЯ ШАХРАЙСТВ

Розслідування шахрайств представляє собою складний та трудомісткий процес пошуку істини у справі, подолання протидії досить

¹ Методичні рекомендації щодо виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із порушенням правил охорони надр. – К.: ГСУ МВС України, 2004.

* Кандидат юридичних наук, доцент кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка.

досвідчених та інтелектуально розвинених злочинців. Цілеспрямована процесуальна діяльність ґрунтується на аналізі вихідної інформації, конкретизації загальних та окремих задач розслідування, виборі засобів та методів їх досягнення.

Існують різні підходи до етапізації розслідування, але у всіх класифікаціях простежується як мінімум 2 етапи: початковий та наступний. В рамках окремої методики розслідування шахрайства наступний етап має не таке інформативне навантаження, як початковий, на якому відбувається максимальний пошук та закріплення доказів.

Початковому етапу розслідування шахрайства притаманні певні задачі, зокрема: встановлення наявності або відсутності факту шахрайства та способу його вчинення; встановлення кола причетних осіб, а також тих, хто володіє криміналістично значимою інформацією; встановлення основних елементів обстановки шахрайства; встановлення основних характеристик викраденого, його вартості, ознак.

З процесуальної точки зору розслідування починається з моменту порушення кримінальної справи, але фактична пізнавально-пошукова діяльність починається з отримання вихідної інформації.

Розслідування злочину неможливе без урахування усіх можливих ситуацій під час розслідування. Як зазначав С.П. Мітричев: "аналіз слідчої ситуації є найважливішим елементом індивідуалізації розслідування"¹. Процес розслідування можна представити як процес виникнення та розв'язання ситуацій, що постійно видозмінюються під впливом об'єктивних чи суб'єктивних факторів. До перших, зокрема, відноситься інформація про об'єктивну сторону злочину, наявність питань, що заважають розслідуванню. Суб'єктивні фактори проявляються у протидії, намірі заплутати слідство, ставленні до нього з боку його учасників, сторонніх осіб, наявності конфліктів, прагненні сфабрикувати алібі, докази. З цього приводу, вірно відзначає Б.Є. Лук'янчиков, що "... слідча ситуація складається і залежить від багатьох факторів. Але ми можемо вести мову лише про ті, інформацією про які володіємо"².

¹ Мітричев С.П. Методика расследования отдельных видов преступлений: Лекция. - М., 1973. - С. 15.

² Лук'янчиков Б.Є. Вневидові методики розслідування злочинів як напрямок удосконалення криміналістичної методики: Дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. - К., 2001. - С. 39.

Вивчення практики розслідування шахрайств відносно власності осіб демонструє основний привід до порушення кримінальної справи - заяви потерпілої сторони (67%). Випадків явки з повинною з боку шахраїв не зафіксовано. Слід зазначити, що заяви потерпілих частково перекривають інші передбачені ст. 94 КПК України приводи. Наприклад, при виявленні під час розслідування додаткових епізодів шахрайств, за якими потерпілі через різні причини не зверталися до правоохоронних органів, у них відбирається заява як формальний привід для порушення справи. Реальним приводом у такому випадку є безпосереднє виявлення злочину під час розслідування. Заяви отримують іноді при затриманні шахраїв при вчиненні злочину як потерпілим, так і працівниками міліції. Іноді проглядається така картина: із заявою в ОВС звертаються постраждалі, а кримінальна справа порушується за рапортом оперуповноваженого про проведену перевірку. Враховуючи вищенаведене, можна виокремити наступні ситуації при порушенні справи:

1. При вчиненні шахрайства невідомими особами:

а) після отримання шахраями предмету посягання (отримання грошей, їх перерахування на рахунки злочинців, відвантаження товарів) постраждалі виявляють, що контрагентом умови не виконані, а документи, надані у підтвердження виконання зобов'язань - фіктивні або товар неякісний, сфальсифікований;

б) факт обману виявлений одразу після укладання з фізичною особою угоди з відстрочкою виконання зобов'язань шахраєм - контрагентом;

в) обман виявлений у процесі підготовки до заволодіння майном потерпілого та злочинці затримуються працівниками правоохоронних органів у момент вчинення злочину;

г) ознаки шахрайства виявляються при подачі та розгляді цивільного позову до суду, у випадку, коли шахраї діють від власного імені або від імені юридичної особи;

д) факт вчинення шахрайства виявляється правоохоронними органами під час ОРД або при розслідуванні матеріалів інших кримінальних справ;

е) про вчинення шахрайства розповідає сам шахрай при розслідуванні інших злочинів, вчинених ним;

є) мають місце вказані вище обставини у різних сполученнях.

2. При вчиненні шахрайства співробітниками юридичної особи, коли факт виявляється:

а) "випадково" (при фінансово-господарській перевірці діяльності господарства);

б) під час планових або позапланових аудиторських перевірок, інвентаризацій;

в) під час проведення ОРД, документальних перевірок правоохоронних органів;

г) під час приховання, реалізації та легалізації викраденого.

Діяльність слідчого починається з аналізу вихідної інформації. На його основі формулюються напрямки розслідування, задачі, визначається коло можливих джерел інформації та послідовність її отримання. Як визначає Р.С. Белкін, для використання у криміналістичній методиці слідчі ситуації потребують типізації і у такій якості відіграють важливу роль у побудові окремих методик, не втрачаючи своєї тактичної природи¹. Як свідчить аналіз окремо-методичних рекомендацій з розслідування шахрайств, виділення типових ситуацій проводиться у переважній більшості випадків на основі інформаційної складової. Причому, іноді типізація проводиться тільки лише за відомостями про окремі елементи злочину. Так, С.М. Астапкина виділяє наступні ситуації: 1) шахрай затриманий під час вчинення злочину або одразу після його вчинення по "гарячих" слідах; 2) злочинець не затриманий, але потерпілі володіють достатньою інформацією про нього; 3) злочинець не затриманий та інформація про нього незначна².

На момент порушення кримінальної справи про шахрайство слідчий володіє лише відомостями про джерела доказової інформації, отриманими із заяв, рапортів, пояснень потерпілих та свідків, копій документів, вилучених предметів, тощо.

Для ситуацій вчинення шахрайства особами, що діяли під видом законної підприємницької діяльності в матеріалах дослідчої перевірки повинні міститися наступні відомості: про характер діяльності шахраїв при вчиненні злочину (коли, до кого зверталися, зміст об'єктних дій, спосіб передачі майна, т.п.); про наявність договірних

¹ Белкін Р.С. Очерки криминалистической тактики. – Волгоград, 1993. – С. 77.

² Астапкина С.М. Расследование мошенничества / Криміналістика: Т. 2 / Под ред. Смагоринского Б.П. – Волгоград, 1994. – С. 312.

стосунків із суб'єктом підприємництва, під видом якого вчинено злочин та факт невиконання зобов'язань; про викрадене майно; про заходи, що застосовувалися для перевірки сумлінності особи шахрая; про дії, виконані одразу після виявлення факту шахрайства.

Після порушення справи негайно проводиться комплекс слідчих дій, спрямованих на встановлення обставин злочину, винних, припинення злочинної діяльності. На цьому етапі встановлюються джерела доказової інформації, проводяться пошук, фіксація та вилучення об'єктів, що є речовими доказами, встановлюються причетні особи. Як показало вивчення кримінальних справ, інформаційною базою для висунення версій та планування розслідування, на відміну від інших категорій злочинів, є не огляд місця події, а допити заявників та осіб, що володіють криміналістично значимою інформацією, виїмка речей шахраїв, що запишилися у потерпілих.

Важливим фактором, що впливає на визначення подальших шляхів розслідування, є вірний вибір свідків, що підлягають першочерговому допиту. Такими частіше за все виступають заявник та особи, що безпосередньо контактували із шахраєм. Насамперед, слід допитати осіб, які не тільки брали участь у шахрайстві, але і володіють криміналістично значимою інформацією. Вилученню, у першу чергу, підлягають документи та речі, надані самим шахраєм, складені за його участю.

Залежно від обсягу інформації про особу, підозрювану у шахрайстві, на початковому етапі виділяють наступні типові ситуації:

1) підозрюваний невідомий, окремі дані про нього є лише у вигляді матеріального або ідеального відображення (варіацією ситуації є випадки, коли невідома особа використала підроблені документи, що засвідчують особу);

2) особа підозрюваного встановлена, але місцезнаходження - ні;

3) злочинець затриманий при підготовці або при вчиненні злочину;

4) особа, що вчинила злочин не переховується та відома вже на момент прийняття рішення про порушення кримінальної справи.

Найбільш сприятливою для слідства є ситуація затримання шахрая при підготовці, вчиненні або безпосередньо після вчинення шахрайства. У такому випадку зведені до мінімуму ризик втрати чи знищення слідів злочину та фактор забування обставин свідками, а раптовість самого затримання психологічно сильно впливає на затрима-

ного та його оточення. Але за очевидних переваг слідчий отримує і низку "мінусів" такої ситуації: організаційно-тактична невизначеність слідчої ситуації, оскільки у короткі терміни слід провести комплекс процесуальних дій із залученням додаткових сил та засобів; обмеженість тактичного вибору та часу на підготовку та прийняття рішення.

Іноді шахрай на момент порушення справи відомий та не переховується від слідства. За таких умов звужуються можливості використання фактора раптовості та збільшується ризик втрати доказів, побудування підозрюваним власної лінії захисту.

В ситуаціях, коли шахрай невідомий, або переховується, на перший план виступає завдання виявлення інформації про нього, але слідчий немає можливості нейтралізувати таку особу, перешкодити вчиняти нові злочини, реалізувати викрадене.

Вказане підтверджує тезу І.М. Лузгіна про те, що немає безпроблемних слідчих ситуацій, кожна з них містить як позитивні, так і негативні умови для слідчого¹.

Криміналістична характеристика сучасних фактів вчинення шахрайств свідчить про груповий характер злочину. Наявність співучасників дає можливість для наступної класифікації: ситуація, коли немає інформації про груповий характер злочину; початкові відомості дозволяють з великою імовірністю говорити про груповий характер шахрайства.

Залежно від обсягу інформації про спосіб та обставини вчинення злочину для цієї категорії справ характерні наступні ситуації:

1) спосіб в цілому відомий та дані, якими володіє слідчий, дозволяють прослідкувати просторовий та часовий розвиток злочинної діяльності, але відсутня інформація про обставини підготовки та приховання шахрайства;

2) інформація, отримана при первинних слідчих діях, дозволяє простежити тільки стадію здійснення обманних дій, відомості про прийоми та засоби заволодіння майном відсутні.

3) є інформація про отримання грошових коштів або товарних цінностей злочинцем та невиконання зобов'язань за договором, але відомості про характер та спосіб обману незначні.

¹ Лузгин И.М. Методика изучения, оценки и разрешения исходных следственных ситуаций // Исходные следственные ситуации и криминалистические методы их разрешения: Сб. научных трудов. - М., 1991. - С. 12-29.

Вивчення кримінальних справ свідчить, що такі обставини, як час та місце вчинення шахрайства, досить повно з'ясовані або на момент порушення справи, або після допиту потерпілих та вилучення відповідних документів та предметів.

Залежно від наявності чи відсутності інформації про шляхи переміщення та місцезнаходження викраденого можна виділити три типові ситуації: повна відсутність цієї інформації, наявність відомостей про можливі шляхи переміщення викраденого, при невідомості його кінцевого місцезнаходження; викрадення майна у повному обсязі або частково виявлено або спроба заволодіння ним припинена у процесі чи безпосередньо після вчинення злочину.

Відомо, що найбільш сприятливими для слідства є ситуації, коли злочинець затриманий на "гарячому". При затриманні шахрая самим потерпілим позитивний розвиток слідчої ситуації виявляється під впливом організаційно-технічного та часового чинників. За таких умов слідчий повинен у короткі терміни закріпити великий обсяг криміналістично значимої інформації про сам злочин та злочинця.

В процесі вивчення та оцінки слідчих ситуацій слід враховувати дефіцит існуючої у розпорядженні слідчого доказової та орієнтуючої інформації про обставини вчинення шахрайства. Можна зробити висновок про те, що існуюча науково-теоретична практика їх виокремлення не досить коректна. Типізувати слідчі ситуації, на нашу думку, водночас за всіма складовими практично неможливо та і недоцільно. Тому коректніше говорити про типізацію за одним чи декількома компонентами цієї ситуації.

УДК 343.37:343.359:343.52

В.С. Бондар*

ЦІННІ ПАПЕРИ ЯК ЕЛЕМЕНТ СТРУКТУРИ МЕХАНІЗМУ ЗЛОЧИНІВ У СФЕРІ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Використання суб'єктами господарювання цінних паперів у фінансово-господарській діяльності є характерною рисою сучасного фінансового ринку України.

* Кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри криміналістики Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка.